

MUHAFAZAKÂRLIK VE FEMİNİZM KISKACINDA BİR İSİM: FATMA ALİYE HANIM

Ferihan POLAT* - Gündüz DERER**

Öz

Tanzimat Dönemi modernleşme hareketlerinin eril öncüleri, modernleşmenin itici güçlerinden birinin “kadın meselesi” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu dönemde “kadın meselesi” sadece dönemin erkek düşünce adamları tarafından değil, kadın yazar ve aydınları tarafından da farklı bakış açıları ile tartışılmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminin ilk kadın yazarı olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım, kalemiyle II. Meşrutiyet’e damgasını vuracak Osmanlı feminizminin de ilk öncüleri arasında yer almıştır. Bu çalışmanın konusu, Tanzimat’tan itibaren hareketlenen basın ve düşünce hayatı içinde, Osmanlı Kadın hareketinin önemli aydınlarından biri olan Fatma Aliye Hanım’ın eserlerinde, kadın hakları ve kadın sorunlarının ele alınışındaki özgünlüğü ortaya koyabilmektedir. Bu amaçla, çalışma, Tanzimat dönemi aydınlarının geneline hâkim olan geleneksel ve modern arasında kalmışlığın izini Fatma Aliye Hanım’ın eserlerinde sürmüştür. Fatma Aliye Hanım’ın romanları, gazete yazıları ve konferansları bir bütün olarak ele alındığında ise, onun kadın hakları konusunda ne tam bir batılı feminist ne de tam bir İslamcı tavır sergilediği görülmüştür. Dönemine göre oldukça ilerici söylemlerle dikkat çeken Fatma Aliye, Batı ve Doğu’nun üstün yanlarının bileşiminden doğan yeni bir Türk kadınının hayalini tüm eserlerinde ve kalem tartışmalarında canlandırmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler

Batıcılık, Fatma Aliye, II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Hareketi, Osmanlı Feminizmi, Osmanlı’da Kadın

A FIGURE BETWEEN CONSERVATISM AND FEMINISM GRAPPLES: FATMA ALIYE HANIM

* Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Denizli/Türkiye. f.yildirim@pau.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Denizli/Türkiye. gndzdr@gmail.com.tr

Abstract

Masculine pioneers of Tanzimat Reform Era modernisation movements suggested that one of the driving forces of the modernisation is the woman issue. "The woman issue" began to be discussed not only by the male philosophers of the era but the female writers and intellectualists as well from different point of views. Fatma Aliye Hanım, generally accepted as the first female writer of Tanzimat Reform Era, took her place as the first pioneer of Ottoman Feminism and sealed the Second Constitutionalist Period by her pen. The subject of this study is to reveal the originality of handling woman rights and issues by Aliye Hanım who was one of the important figures of Ottoman Women movement in the media and thought environment activated from the beginning of Tanzimat Reform Era. For this aim, the study has traced the general straddle position of Tanzimat Reform Era intellectuals between modernism and traditionalism in Fatma Aliye Hanım's works. When we examined her novels, newspaper articles and conference speeches as a whole it was observed that she adopted neither a pure western feminist nor an Islamic attitude on woman rights. Fatma Aliye Hanım, a conspicuous writer with progressive thoughts compared with her contemporaries tried to represent the idea of new Turkish woman combined with the superior sides of both Western and Eastern people in all her works and pen discussions.

Keywords

Occidentalism, Fatma Aliye, Second Constitutionalist Period Women Movement, Ottoman Feminism, Women in Ottoman

GİRİŞ

19. yüzyıl Osmanlı Devletinin yüzünü Batı'ya çevirdiği, devleti kurtarmak amacıyla, bürokratik kesimin öncülüğünde modernleşme projelerinin birbirini ardına hayata geçirildiği dönemdir. 19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesinin kırılma noktasını Tanzimat Fermanı oluşturmaktadır. Bu modernleşme projelerinin amacı, Osmanlı'da meşruiyet kaynaklarından biri olan din olgusunun yerine toplumsal ve siyasal alanda akli geçirerek Batı'da yaşanan aydınlanmanın bir benzerinin Osmanlı'da yaşanmasını sağlamaktır. 1808 Sened-i İttifak, 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat Fermanı, Tanzimat dönemi boyunca merkezi ve yerel birimlerle ilgili düzenlemeler, 1876 Kanun-i Esasi ve 1877 Osmanlı Parlamentosu, devletin hukuksal görünümünü modern hale dönüştürmeyi amaçlayan çalışmalardır. Hukuki alandaki bu düzenlemeler Osmanlı modernleşmesinin sadece hukuksal yönünü ortaya koymakta ve anayasal hükümetin oluşturulmasını hedeflemektedir. Yönetimde ağırlığını koyan yeni bürokratik elit sınıfın oluşturulma çabası ise modern devletin en önemli özelliği olan anonim bir devlet aygıtının kurumsallaşması için yapılması gereken aşamalardan birini oluşturmaktadır (Çaha, 1996: 86).

Osmanlı modernleşmesinin anayasal hükümeti ve yeni bir bürokratik elit sınıfı oluşturmak gibi amaçları devlet katında bir değişimi meydana getirmeyi amaçlamıştır. Ancak, Osmanlı toplumunun modernleşmesi sadece devlet katında gerçekleştirilen düzenlemelerle sağlanamayacağı için, modernleştirici elitlerin izleyeceği bir üçüncü yol ise kadınların eğitilmesinden geçmektedir. Bu modernleşme projesinin toplum hayatına yansımalarının bulunması için nüfus bakımından toplumun yarısını oluşturan kadınlar aracılığıyla, Osmanlı toplumu modernleştirilmeye çalışılmış, bu nedenle kadınlar Osmanlı toplumunun yüzünü Batı'ya çeviren en önemli unsur olarak kabul edilmişlerdir (Çaha, 1996: 87).

Osmanlı modernleşmesinde kadının statüsünde hukuki açıdan önemli değişiklikler yaratan iki düzenleme 1857 tarihli Arazi Kanunu ve 1881 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'dir. Arazi kanunnamesi ile erkeğin varis olması durumunda kadınların varis olmasını engelleyen düzenlemeye son verilerek kadınlara da mirasa ortak olma hakkı tanınmış ve miras hukukundaki eşitsizlikçi durum sona erdirilmeye çalışılmıştır. 1881 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile evliliğe resmi bir nitelik kazandırılarak, kadınlar hukuki bir sözleşmenin eşit tarafı olarak kabul edilmişlerdir (Güzel, 1985: 858).

Osmanlı modernleşmesinin önemli bileşenlerinden biri olan kadını, modern hayatın bir parçası haline getirmek için atılan adımlardan biri de kadınların eğitim-öğrenim hayatına katılımını sağlamak olmuştur. İlk olarak tıp alanında ebe kadınlara verilen modern eğitim, daha sonraları

1858'de ilk kız rüştiyelerinin, 1860'larda kız öğretmen okullarının, 1869'da ise ilk sanayi okullarının açılması ile yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Modern eğitim kurumlarının birbiri ardına faaliyete geçmesi kız öğrencilerin sayısını arttırmış, 19. yüzyıl sonunda kadınların eğitim derecelerinin liseye kadar yükselmesi ise tıp alanında ebelikten sonra öğretmen olarak eğitim alanında da meslek sahibi olmalarına neden olmuştur (Güzel, 1985: 858). 1873'te ilk kadın öğretmenin atanmasının yapılması ve 1883'te okullara kadınların yönetici olarak atanmasıyla kadınlar kamu kurumlarında çalışmaya başlamışlardır. Bununla birlikte sanayide de çok sayıda kadın istihdam edilmeye başlanmış, hatta 1897'de İstanbul Kibrit Fabrikası'nda çalışan işçilerin yarısından fazlasının kadınlar olduğu belirtilmiştir (Çaha, 1996: 90). Ancak, bu dönemde, işçi kadınların erkeklerden daha az ücret aldığı da bilinmektedir. Bunun dışında Osmanlı kadınlarının büyük bir bölümü ev kadını olup evde yaptıkları işler günümüzde de olduğu gibi meslekten sayılmamış, maddi dayanağı olmayan kadınların emekleri görmezden gelinmiştir (Demir, 2013: 1065)

Modernleşme çabalarının sosyal alana yansıdığı bir diğer alan 1860'lardan sonra gazeteler, romanlar ve piyeslerdir. Bu dönemde basın alanında özellikle kadın haklarının, sorunlarının ve kadın yazarların yer alması, Osmanlı'da kadın hareketinin ortaya çıkmasına etki eden en önemli faktörlerden birini oluşturmaktadır.

Osmanlı'daki kadın hareketlerinin temel taşıyıcıları ise kadın dergileri ve dernekleri olmuş, özellikle II. Meşrutiyet'in getirdiği görece özgürlük ortamında bu dergi ve derneklerin sayısında artış yaşanmıştır. II. Meşrutiyet ile birlikte kendi hak mücadelelerinde daha faal olmaya başlayan kadınlar, bu dönemde siyasi partilerde dahi görülmeye başlanmıştır (Tekeli, 1982: 198). Bu dönemde kurulan kadın derneklerinin bir bölümünü yardım dernekleri oluşturmuştur. Bunların birçoğu kadın haklarını savunmaktan çok İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne veya başka bir örgüte bağlı olarak çalışmışlardır. Ancak bunların yanında gerçek anlamda kadın haklarını savunan Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti gibi dernekler de bulunmaktadır (Güzel, 1985: 861).

II. Meşrutiyet dönemi kadın hareketinin önemli bileşenlerinden olan kadın hakları savunucusu derneklerin ve yayınların ortak amacı, yeni bir kadın tipini ortaya çıkarmaktır. Modernleşme projesini hayata geçirmeye çalışan batılılaşma taraftarı bürokrasinin belirlediği bu yeni kadın tipi; kılık ve kıyafetin kendisini sosyal hayattan mahrum etmeyecek, çalışan, eğitilmiş, vatansever, gelenek ve kısıtlayıcı kurallara karşı mücadele edecek batılı kadın şeklinde kurgulanmıştır. Fakat bu yeni kadın imajının evine ve ailesi-

ne karşı sorumlulukları gibi eski geleneksel rollerini ihmal etmemesi gerektiği de vurgulanmıştır (Kaplan, 1999: 470).

20. yüzyıl başlarında kadın konusu dönemin temel akımları çerçevesinde gündeme gelmiştir. Batıcı akımlar kadının özgürleşmesini eğitim düzenlemelerinin de ötesine götürmeye çalışırken (çok eşliliğin kaldırılması ve kadınlara oy hakkı verilmesi gibi), İslamcı akımlar kadınların bazı haklara kavuşmasını İslamcı ahlak ve etiği temelden sarsacağını belirterek, kadınların özel alanla sınırlandırılmasını savunmuştur. Türkçü akım ise, İslam öncesi geleneklere atıfta bulunarak, hem İslam hem de Batı karşısında İslam öncesi Türk kadınının ne denli aktif rol oynadığını vurgulamışlardır (Kadıoğlu, 1999: 120).

1. OSMANLI FEMİNİZMİ

II. Meşrutiyet döneminde, dünyanın sosyal-siyasi-ekonomik gelişmelerine koşut olarak gelişen Osmanlı'daki Türk kadın hareketi ya da Türk Feminizmi, Avrupa'dan farklı bir gelişim seyri izlemiştir. Bu dönemde, Avrupa ülkelerinde feminist hareketler oy hakkı mücadelesi üzerinde dururlarken, Osmanlı'daki feminist hareketler, Türk kadınlarının siyasi mücadeleleri üzerine odaklanmıştır. Türk kadını daha çok çalışma hayatına atılma, eşit eğitim, evlilik ve boşanma hukukundaki adaletsiz yapının düzeltilmesi alanlarında mücadele etmiştir (Özcan Demir, 1999: 113).

Türkiye'de, Tanzimat'tan beri resmî ideoloji tarafından "modernleşmeçi" bir zihniyetle ele alınan kadın, toplumun geri kalmışlığında bir gösterge olarak seçilip toplumun ilerlemesi için çözülmesi gereken bir 'mesele' olarak gündeme gelmiştir (Gülendam, 2006: 14). II. Meşrutiyet döneminde kadının yaşamında kalıcılığını uzun süre koruyacak yeni dönüşümler gerçekleşir. Kadının sosyalleşmesi ve toplumsal hayatla bir bütünlük göstermesi için çabalar sarfedilir. Bu bağlamda, sosyalizasyon kadın-erkek eşitliğinin ilk adımıdır. Feminizm bu dönemde kendini daha çok hissettirir. Savaşlarda erkeklerin cepheye gitmesiyle kadınların çalışma yaşamına daha hızla girdikleri görülmektedir (Özcan Demir, 1999: 111).

II. Meşrutiyet yıllarında 'kadın meselesi' Batıcılar ve İslamcılar tarafından farklı biçimlerde değerlendirilmiştir. Batılılaşma yanlısı olarak bilinen Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret ve Salahaddin Asım gibi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan aydınlar, kadının her yönden Avrupalı bir kadın gibi eğitilmesi; geleneksel rolleri olan eş ve anneliğin de batılı bir kadın gibi yerine getirilmesi gerektiğini ve kadının toplumsal alanın dışına itilmemesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu batılılaşma yanlısı aydınlar, din anlayışının kadının erkek tarafından ikincil bir varlık olarak değerlendirilmesine yol açtığını, ancak modern toplum olmak için batı medeniyeti gibi

kadını, insan statüsüne yükseltmek gerektiğini vurgulamışlardır (Göle 2008, 59-60). Kadının “iyi bir eş ve anne” olması gerektiğini belirten İslamcılara karşı, bu anlayışın kadını erkek için bir “şehvet kölesi”, çocuk için ise fedakâr bir bakıcı konumuna indireceğini belirten Salahaddin Asım, “Türk Kadınlığı’nın Tereddidi” adlı kitabında, kadına toplumsal yaşam içerisinde hak ettiği yerin verilmesi ve onun eğitilmesiyle sağlıklı bir toplum kurulabileceğini vurgular (Salahaddin Asım ,1989: 22).

Osmanlı’da Feminist hareketlerin en önemli taşıyıcılarından biri olarak kabul edilen; 1868 yılında yayınlanan “Terakki Gazetesi”nin kadın okur mektuplarına yer vermesiyle başlayan basın alanındaki kadın hareketi, söz konusu dönemde çıkartılan Terakki-i Muhadderat (1869), Mürebbi-i Muhadderet (1875), Ayine (1880), Aile (1880), İnsaniyet (1883), Hanımlar (1883), Şükufezar (1886), Mürüvvet (1888), Parça Bohçası (1889), Hanımlara Mahsus Gazete (1895), Alem-i Nisvan (1906), Demet (1908), Mehasin (1908), Kadın (1908), Kadınlar Dünyası (1913) gibi dergilerle kadınların toplum içindeki konumlarını sorgulamaya başlamıştır. Bu dönemde çıkartılan dergilerin yayın sorumlularından bazılarının kadın olması, kadınların eşitlik mücadelesinde elde ettikleri önemli kazanımlar arasında sayılabilmektedir. Söz konusu dergilerin çoğu kısa ömürlü olmuşsa da özellikle dönemin en önemlilerinden biri olan Hanımlara Mahsus Gazete, 1895–1908 yılları arasında tam 13 yıl, toplam 604 sayı olarak yayınlanarak en uzun süreli kadın dergisi olmuştur (Çakır, 1996: 27).

Hanımlara Mahsus Gazete’de kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda, giyim konuları ağırlıklı olarak ele alınmış; yurt içi ve yurt dışından örnekler verilerek kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye ve pekiştirilmeye çalışılmıştır. Fransa’da kadınların avukatlık yapma hakkı elde ettikleri belirtilerek, özellikle Batı’daki kadın hareketleri konusunda bilgi verilmiştir (Çakır, 1996: 31). Haftada iki kez yayımlanan gazete, Emine Semiye, Fatma Fahrünnisa, Gülistan İsmet, Nigar Osman ve Leyla Saz gibi kadın entelektüellere topluma seslenebilecekleri bir kürsü sağlamıştır (Çakır, 2011: 21-22).

2. FATMA ALİYE HANIM’IN HAYATI VE ESERLERİ

Fatma Aliye Hanım, Tanzimat döneminin önde gelen isimlerinden tarihçi, hukukçu ve devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa’nın kızıdır. Konak eğitiminin yetiştirdiği ilk entelektüel kadınlardan biri olan Fatma Aliye Hanım’ın yetişme biçimi, hem yüksek bir Osmanlı bürokratının konağındaki yaşantıdan hem de Osmanlı’da toplumsal ve hukuksal anlamda Batılı değişimlerin yaşandığı Tanzimat sonrası dönemin kültürel ortamından izler taşımaktadır (Çakır, 2011: 19). Dönemin farklı dergi ve gazetelerinde yayın-

ladığı kırkı aşkın makalesinde ve imzasını taşıyan romanlarında dönemin sorunlarını ele alan, çeşitli konularda fikir üretiminde bulunan Fatma Aliye Hanım'ın, daha çok kadın, kadının eğitimi, kadının toplumdaki ve ailedeki rolü üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Fatma Aliye Hanım, toplumsal terbiye, gençlik ve gençliğin eğitimi, insanîyet ve ilim gibi konulara bütüncül bir şekilde yaklaşmıştır.

Aydın bir aileye mensup olmanın bütün olanaklarından yararlanan Fatma Aliye Hanım'ın ilme olan merakı babası tarafından keşfedildikten sonra özel öğretmenler ve bizzat babası tarafından eğitimine önem verilmiştir. (Karaca, 2011: 94). Babasının görevi dolayısıyla Halep ve Yanya valiliklerinde yaşayan Fatma Aliye Hanım, yaşadığı dönemlerde kadınların lise ve üniversite düzeyinde gidebileceği bir okul olmadığından, 13 yaşına dek evde özel eğitim almıştır. Babasından Arapça, tarih ve felsefe dersleri alan Fatma Aliye Hanım özel hocalardan da Fransızca, tarih, edebiyat, felsefe, fizik, kimya ve matematik dersleri alarak dönemine göre oldukça zengin bir eğitim ortamından yararlanmıştı. 14 yaşında iken erkek hocalardan ders alamayacağına karar verilince yoğun eğitim ortamından ayrılmak zorunda kalmış ve 17 yaşında Sultan Abdülhamit'in Kolağası Mehmet Faik Bey ile evlendirilmiştir (Çakır, 2011: 19).

Eşinin istememesi üzerine yaklaşık bir on yıl okuma ve yazma çalışmalarına ara veren Fatma Aliye Hanım, yine eşinin izni üzerine George Ohnet'in "Volonte"sini "Meram" adıyla ve "Bir Kadın" imzası ile Türkçeye çevirmiştir. Bu çeviri ile babası Ahmet Cevdet Paşa ve onun yakın arkadaşı Ahmet Mithat Paşa'nın ilgisini çeken Fatma Aliye Hanım, bundan sonra edebi çalışmalarını manevi babası Ahmet Mithat Paşa'nın desteğiyle sürdürmüştür. İlk olarak Ahmet Mithat Paşa'nın Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazılar yazmaya başlayan Fatma Aliye Hanım, 1892'de Hayal ve Hakikat adlı romanı Ahmet Mithat Paşa ile birlikte yazmıştır. Kendi imzasını taşıyan ilk romanı Muhadarat'tan sonra sırasıyla Refet (1898), Udi (1899), Levayih-i Hayat (1899) ve Enin'i (1910) yayınlamıştır. Romanlarında yarattığı güçlü kadın karakterler sayesinde döneminin kadın sorunlarına ilişkin görüşlerini açıklama fırsatı bulan Fatma Aliye Hanım, Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan ile Nisvan-ı İslam'ı kaleme almıştır. Ayrıca babasının hizmetlerini anlattığı Cevdet Paşa ve Zamanı, tarihten ilham alan Kosova Zaferi ve İstila-yı İslam yazın dünyasına kazandırdığı eserleri arasındadır (Karaca, 2011: 94-95).

Fatma Aliye Hanım eserleri, yazıları, konferansları ve hatta yaşam biçimi ile kadın haklarının kazanılması yolundaki çabalara katkıda bulunurken ne sadece Batıcı ne de sadece İslamcı bir düşünce tarzı ile hareket eder. Döneminin çağdaşı bazı aydınlar gibi İslamiyet'i bilimsel ilerlemeye engel

görmez. Uygur bir millet olabilmek için hem Doğu hem de Batı kültüründen yararlanmak gerektiğini söyler. Fatma Aliye'yi konu alan "Fatma Aliye: Uzak Ülke" adlı eserinde Barbarosoğlu (2012), saltanatın, hilafetin kaldırılmasını ve harf devrimini bir türlü kabul edemeyen Fatma Aliye'nin, kendi ülkesine yabancılaştığını anlatmaktadır. Kemalist devrimin modern bir toplum inşası için gelenek ve din ile girdiği mücadele, Fatma Aliye'nin fikir dünyasında büyük bir kırılığa yol açmış, yaşamının son dönemlerinde fikir dünyasına ilişkin üretimden oldukça uzaklaşmıştır.

3. FATMA ALİYE HANIM'IN FEMİNİZME İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Fatma Aliye Hanım'ın özellikle kadın sorunu hakkında yazdığı makaleler, feminizm üzerine söyledikleri ve Osmanlı'da yankı bulan kadın hareketi hakkındaki değerlendirmeleri oldukça ilgi çekicidir. Fatma Aliye Hanım'ın feminizme ilişkin düşüncelerini açıkladığı 1909'da yayımladığı "İlm ve Cehl" makalesinde, feminizmin tek bir tanımı olmadığını ve "ifratperveran" olarak tanımladığı radikal feminizme ise endişe ve kuşkuyla baktığını vurgulamaktadır. Osmanlı'daki kadın hareketi içinde radikal feminist unsurların taleplerini kadını mutlu edecek talepler olarak görmeyen Fatma Aliye Hanım, bu feminist hareketin erkeklere savaş açmasının kadınlar açısından evliliğe rağbet etmeyenleri çoğaltması sebebiyle de uygun bulmamaktadır:

"Malumdur ki millet-i mütemeddine ve mütarakkide 'feminizm' iddia ve efkârca farklı kısımları muhtevîdir. Lakin tarik-i mesaide el ele vermiş olan bu milyonlarca gayretvererler yekvücut gibidirler. Bunların ifratperveran kısmının metalib ve arzularını kadını mesut edeceği fikrinde değiliz! Feministler kazanmakta oldukları hukuka topla, tüfenkle nail olmadılar. Bu vecihle kadınlar kılıçla, mermi ile yaralanmadılar. Kendilerinin nısf-ı diğerleri olan erkeklerden muhalefette bulunanların irad eyledikleri itirazat ile kalplerinde manevi yaralar açıldı. Artık tehhüle rağbet etmeyen nisoan çoğalmaya başladı?"(Fatma Aliye 1325: 98; Karaca, 2013: 1486).

Fatma Aliye Hanım kadının gelişimindeki en önemli engelin erkekler olduğunu ve bu durumun medeni ülkelerde de aynı olduğunu belirtmektedir. Erkeklerin özellikle bilim ve sanat kapılarını kadınlara kapatmaya çalıştığını belirten Fatma Aliye Hanım, Batı'daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini belirtmektedir. Hatta buna örnek olarak da Avrupa'da yazarlık yapan kadınlara, erkek meslektaşlarının "mavi çorap" lakabını takmalarını göstermektedir (Çakır, 2013: 69). Fatma Aliye Hanım, Türk kadınlığının ilerlemesi için Türk erkeklerinin zihnindeki geleneksel kadın modelinin değişmesini zorunlu görmektedir:

"Bizim erkeklerimiz Avrupa Darülfünunlarında okuyorlar, profesörlük dereceleri alıyorlar, Kant ve August Comte'lardan daha ileri filozof oluyorlar yalnız sadece

iki konuda fikirleri değişmiyor, olduğu gibi kalıyor. O da tesettür ve taaddüd-i zevcat meseleleridir. Bunlar ne kadar temeddün kazanırlarsa kazansınlar Müslüman kadınlarına hukuk ve hürriyet vermeye yanaşmıyorlar ve Müslümanlara birden fazla kadın almayı mümkün kılan fikirleri değiştirmiyorlar. İşte bunun için erkeklerin kadınlar hakkındaki fikirleri düzelmedikçe bizde erkeklerle kadınların bir araya gelmeleri mümkün olmuyor” (Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge; Karaca, 2011: 108-109).

Kadınlığın ilerlemesi için erkeklerin desteğine ihtiyaç duyulduğunu belirten Fatma Aliye Hanım, İnsanlığın ilerlemesini kadınlığın yükselmesine bağlamaktadır. Batılı anlamda bir feminizme karşı çıkan Fatma Aliye Hanım, İslam’ın zaten kadınlara toplumda eşit ve mutlu olmasını sağlayacak hakları verdiğini, ancak bu hakların örf ve adetler neticesinde ellerinden alındığını savunmuştur. Fatma Aliye’ye göre İslam’da kadınlar zaten sahip olması gereken bütün haklara sahiptir. Bu nedenle, kadınların zaten kendilerine ait olan ve bir zaman önce kendilerinden zorla alınmış, gasp edilmiş haklarını geri istemiştir:

“Makale-i mezkûrda bizi terakki ve tekâmüle isal edecek olan teşebbüsten en mühimi tarif-i medeniyet ve insaniyette en ciddi hatıra, kadınların hukuk-ı magsubesini iade eylemek olduğu teslim olunduğu halde bu milletin yarısından ziyadesini teşkil eden kadınlar, hiç mevcut değilmiş gibi onlara ait mesailde sükût-ı tasvib ediliyor.....“İslamiyet vaktiyle kadını il’â eyleyeceği mevaki-i âliyyeye isal eylemiştir. İslamiyet’in kadınlara bahş eylemiş olduğu hukuk onları mes’ud etmeye kâfidir. Erkekler ve kadınlar âlemimiz münevver ve echel iki kısımdan münkasımdır. Kısım-ı münevverden olan ricalimiz de kadına dair olan sözlerle bigânelik, vazifeszlik göstererek sükûtu tensib eylerse bu bâbda terakki kabul müdür?” (Fatma Aliye, 1325: 97-98; Demir, 2013: 1061).

Fatma Aliye Hanım, yaşadığı dönemde, kadınların haklarının olmamasını, ellerinden alınmasını veya bu konunun direnişle karşılanmamasını cehaletle yorumlayarak; feminist hareketin kadınların içinde buldukları bu durumu, kadın-erkek savaşı hâline dönüştürmektense ilim ve cehalet savaşı olarak düşünmenin daha doğru olduğunu yine “İlm ve Cehl” makalesinde şu şekilde dile getirmiştir:

“Kadının hukuk-ı maneviyesine tekrar nailiyeti icabat-ı medeniyeden ve evamir-i İslamiyeden bulunduğu cihetle er veya geç nasıl olsa olacak bir şey olduğunu tefelhüm güç bir şey değildir. İslamların cühelası dahi ayat-ı kerime ve ehadis-i nebeviye ile söylenen, ahkam-ı İslamiyeden olduğu bildirilen sözlere muti’ ve münkâd olurlar. Şu mücadeleyi erkek ile kadın arasında muhalefet suretine dökme-yip ilim ile cehl mübarezesi halinde görmek daha münasip olmaz mı!’ (Fatma Aliye 1325 b: 98; Karaca, 2013; 1486).

Fatma Aliye çok eşlilik ve tesettürle bağlantılı olarak kadının harem olarak algılanmasına karşıdır. 1909'da yayınlanan "Terbiye-i İctimaiyye" adlı makalesinde kadınların örtünmesi ve yabancı erkeklerle görüşmeme meselesini erkeğin kadını algılayışındaki yanlış zihniyete bağlamaktadır. Aslında tesettürü ve dış dünyadan tecrit edilmiş bir hayatı benimsemiş gibi görünen Fatma Aliye Hanım'ın, kadınların tecrit edilmişliğinin erkeklerin iradelerine hâkim olamamalarından kaynaklanmasını eleştirmektedir. Fatma Aliye Hanım, yaşadığı dönemde hem oldukça modern bir anlayışla peçeye karşılık başörtüsünü önermiş hem de İslamî toplum yapısının kadınlar için ön gördüğü tecridi mekân anlayışından rahatsızlığını dile getirmiştir (Karaca, 2011: 109).

Fatma Aliye'nin hem eserlerinde hem de özel hayatında ikircikli bir tutum sergilediğini ileri süren Esen, bir yandan kadın haklarına son derece geleneksel bakan fakat diğer yandan başkaldıran, güçlü ve tuttuğunu koparan kadın kahramanları üzerinden Fatma Aliye'nin, isyan etmekle boyun eğmek arasında sıkışmış bir kadın yazar olduğunu dile getirmektedir (Esen, 2006: 93). Sadece kadın haklarını savunmakla kalmamış birçok Batılı kadınla tanışmış, onlara karşı Osmanlı kadınının müdafaasını da gerçekleştirmiştir. Yabancılara karşı savunduğu değerlerde Osmanlı basınında kimi zaman çelişkili ifadeler kullanmış, çok eşliliği onlara karşı savunmuş, yerli basında yazdığı yazılarda daha kadıncı bir tutum sergilemiştir (Demir, 2013: 1061). Aslında Fatma Aliye'nin gelenekçi ve İslamcı anlayışın yanı sıra modern bir anlayışa da sahip olması yaşadığı Tanzimat döneminin genel yapısıyla da ilgilidir.

4. FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİNDE KADIN HAKLARI SORUNU

Tanzimat ile başlayan Osmanlı toplumunu modernleştirme projesi, geleneksel yapıyı koruyarak batılılaşma şeklinde tezahür etmiştir. Ancak aydınlar her ne kadar batılı bir bakış açısı geliştirmeye çalışsalar da eskiyle olan derin bağları ister istemez onları bir ikilik içerisine itmiştir. Çünkü geleneksel ve modern kavramlarının birbiri ile uyumsuz niteliği sebebiyle, ne tam Doğulu ne de tam Batılı olabilen bu aydınların eserlerinde ortaya çıkan arada kalmışlık, dönemin genel bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat dönemi aydınlarına göre, geleneklerden koparak modernleşmek doğru değildir, ama geleneklerden kaynağını alan bir modernleşme deneyimini başarmak da kolay olmayacaktır. Bu nedenle, dönemin aydınlarının sorunları ele alış ve getirdikleri çözümler, modern ile geleneksel arasında gidip gelir (Çakmak, 2011: 46).

Fatma Aliye Hanım, 1895-1908 tarihleri arasında haftada iki kez yayınlanan dergi olan dönemin önemli kadın entelektüellerinin katıldığı Hanımlara Mahsus Gazete’de başyazar olarak yazı yazmaya başlamıştır. Dönemin en önemli kadın yayın organı olan Hanımlara Mahsus gazetenin sadece iyi eş, iyi anne rolünü benimsetmeye çalıştığını söylemenin doğru olmayacağını belirten Çakır, dergideki yazılarda kadın yazarların bu kimliklerini reddetmeden, konularını sorguladıklarını ve erkeklerle kıyasa girdiklerini dile getirmiştir (Çakır, 2013: 69).

Tanzimat döneminin ilk kadın yazarı olarak kabul edilen Fatma Aliye Hanım, eserleri, yazıları, konferansları ve yaşam biçimi ile kadın haklarının kazanılması yolundaki çabalara katkıda bulunmuştur. Dönemin egemen ideolojisinin oluşturmayı amaçladığı “İslam” ve “Batı” sentezi ve bunun sonucu ortaya çıkan “medenileştirme” Fatma Aliye’nin kadına ve kadın haklarına dair görüşlerinde de kendini göstermiştir. Aileye öncelikli bir önem atfeden ve kadınları, annelik rolleri üzerinden “medenileşmenin” itici gücü olarak gören Fatma Aliye Hanım, eserlerinde kadınların eğitim ihtiyacını önemle vurgulamıştır. Ailede ve toplumda sorumluluk ve özgürlük problemlerini gündeme getirmiş ve bu verili çerçevelerde kadın haklarını savunmuştur. Cinsler arasındaki eşitlik kadar cinsler arası farklılıkların korunmasını öne süren yaklaşımları, 19. Yüzyıl Avrupa feminist düşüncesindeki yaygın eğilimleri de yansıtmaktadır (Çakır, 2011: 20-21) Fatma Aliye Hanım’ın eserlerinde, kadın sorunlarının eğitim, evlilik ve çalışma hayatı üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

4.1. EVLİLİK

Tanzimat döneminde görücü usulü evlilik, yazarların en çok üzerinde durduğu konulardan biridir. Şinasi’nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*’ ve Namık Kemal’in *Zavallı Çocuk* adlı tiyatro eserleri eşlerin birbirlerini tanımadan yapılan görücü usulü evliliklerin zararları üzerine yazılmıştır. Bu âdeti eleştiren Tanzimat dönemi aydınlarından biri de Fatma Aliye’dir. Fatma Aliye Batıdaki flört tarzına karşı çıksa da İslami çerçevelerin dışına çıkmadan eşlerin birbirini tanımalarının uygun olduğunu savunmaktadır. Ancak Fatma Aliye Avrupa tarzı olarak gördüğü flört ederek evlenmeye de karşıdır:

“Şurasını da iyi bilmeli ki Avrupa’da çok zamanlardan beri görüşerek sevişerek aht ve peymanlar edilerek vukua gelen izdivaçlarda dahi ne vefasızlıklar görülür. Ne kadar müfakatlar vukua gelir!.. Erkeğin o husustaki cibilliyeti izdivaçtan sonra görülür anlaşılır.” (Fatma Aliye Hanım 2012, 52-53)

Evlenme usulüne karşı bir tavır geliştirmese de kadının evlenmeden önce erkeği tanımalarını istediği anlaşılan Fatma Aliye’nin, 1910’da yazdığı *Enin* adlı eser, onun evlilik hakkındaki görüşlerinin anlaşılması açısından önemlidir. Kadın kahramanlardan Sabahat ile Fehame tanışarak yapılan

evlilik ile görücü usulü yapılan evlilik konusundaki karşılaştırmanın yapılmasını sağlayan iki ayrı karakteri temsil etmiştir. Sabahat evleneceği erkeği tanımaya çalışıp sağlıklı bir evlilik yapmayı isteyen bir kadın karakter iken, evleneceği erkeğin ancak düğün günü fotoğrafını gören Fehame evliliğinde mutsuz bir karakteri temsil etmektedir. Fatma Aliye, kızların evleneceği erkeği görmeden evlenmesine, evlilik konusunda kızların görüşlerinin alınmamasına karşıdır. Nitekim aynı eserde Fatma Aliye Rifat isimli erkek karakter üzerinden tanışarak evlenme konusundaki düşüncülerini ifade etmektedir. (Fatma Aliye Hanım 2012, 35) Romanda yer yer araya girerek evleneceği kız ve evlilik öncesi tanışma hakkında görüşlerini beyan eden Rifat, evleneceği kızın “fikrini, mizacını” tanımak isteyen bir gençtir:

“İzdivacı oyuncak addedenlerden değilim! O hususta kendimi nasıl düşünürsem, alacağım kadını da öyle düşünürüm. Bir kadını bedbaht etmek, onun hayatını zehirlemek, istikbalini mahvetmek istemem! Evet, alacağım kadının güzel olmasını hem de kendi tab ve mizacıma göre güzel olmasını isterim. Lakin kadın ne kadar güzel olsa yalnız hüsnücemali cihetiyle mükemmeliyetine kanaat edemem. Ben onun maneviyatının da güzel olmasını isterim.” (Fatma Aliye Hanım 2012, 41).

Fatma Aliye Rifat karakteri üzerinden evlenecek olan çiftlerin karakter uyuşmasının evliliğin sağlığı açısından hayati olduğunu savunmaktadır. Fatma Aliye'nin dış görünüş için yapılan, mizacın önemsenmediği evlilikleri de sağlıklı görmediği fikrini *Muhadarat* adlı eserinde de işlemiştir. *Muhadarat*'ta sadece dış görünüşünü beğendiği için Nabî'yle evlenen Fevkiye, kocasının serseriliklerinden bıkmıştır. Her ne kadar kocasını çok sevse, melankolik bir biçimde ona bağlı olsa da o da çareyi boşanmakta bulur. Fatma Aliye'nin romanlarında kadın kahramanların, hiçbir zaman kendilerini duygularının emirlerine vermedikleri, evlilik konusunda da aşkın yanında sadakat, kültürlü olmak gibi özellikleri görülmektedir. Mutsuz bir evlilik olarak addettiği, Fatma Aliye'nin Faik Paşa ile evliliğinde karşılaştığı yazma ve okumaya karşı sınırlamalar, hiçbir kadın kahramanın evlilikte maruz kaldığı sınırlamalardan olmamış, kadın kahramanları zihinleri esaret altında tutulan karakterlerden oluşmamıştır. *Muhadarat* adlı romanın kahramanı Fazıla kendini geliştirme imkânı bulan, ancak kendi kültür düzeyine uygun olmayan Remzi ile evlenen ve kocasını tanımadan yaptığı evliliği mutsuzlukla sonuçlanan bir hikâyeye sahiptir. Biten evliliği sonrası baba evine de sığınamayan Fazıla, cariye olarak girdiği, hizmetini yaparken gördüğü, tanıdığı ve huyunu öğrendiği Şebip ile evlenmiştir. Fazıla ilk bakışta ataerkil düzene boyun eğmiş bir kadın karakter olarak gözükse de bireyselleşme çabası dikkat çekicidir (Karaca 2011, 101).

Osmanlı'da yaygın olmasa da bazı kesimlerde görülen bir uygulama olan çok eşlilik (taaddüd-i zevcat) üzerine Fatma Aliye, bu konuda zaman

zaman birbiriyle farklılaşan görüşler dile getirmiştir. Bu konuda görüş bildirdiği eserlerden biri olan *Nisvan-ı İslam (İslam Kadınları)* adlı eserinde Avrupa'dan gelen kültürlü kadınlarla Fatma Aliye'nin yaptığı fikir tartışmaları yer alır. Fatma Aliye bu tartışmalarda çok eşliliği savunur görünmektedir.

“Önceki şeriatlarda çok eşliliğe müsaade olunup belli bir sınırı bile yoktu. İslam dininde ise dörtten fazlası yasaklanmış ve o kadar çok şart ve kayda bağlanarak güçleştirilmiştir ki, bunun şeriata uygun bir şekilde yapılması çok zordur. Birden fazla eş alacak olan adam; eşlerini ayrı evler tutmaya ve bu evlerin döşemesinden boya ve süslerini bir örnek yapmaya, elbise ve ziynetlerini birbirinden farksız sağlamaya mecburdur. Bunun ne kadar zor olduğunu söylemeye gerek yok sanırım. (Fatma Aliye 2009, 41)

Çok eşliliğin modern toplumlarda kabul görür bir şey olmadığını bilincinde olan Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslam* eserinde, medeni toplumlarda çok eşliliğin doğurduğu kötü sonuçlara da dikkat çekmiştir. Ona göre, Avrupa'da çok eşle evliliğe karşı çıkış, metreslik denen gayri meşru bir ilişki türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ilişkilerden doğan gayrimeşru çocukların sefaletini ise, çok eşliliğin yasaklanmasının sonuçlarından biri olarak görmüştür (Fatma Aliye 2009, 43).

Ancak, Avrupalı kadınlarla girdiği tartışmalarda çok eşliliği savunur görünen Fatma Aliye, çok eşliliğin erkek lehine yorumlanmasına, keyfi koşullara bağlanmasına da karşı çıkmaktadır. Mahmut Esat Efendi'nin Malumat gazetesinde erkeğin doğası gereği tek eşle yetinemeyeceği gerçeğinden hareketle çok eşliliği savunmasını eleştiren Fatma Aliye, Mahmut Esat'ın “izdivaçtan maksadın tenasül ve beka-yı nev' ” olduğu fikrine karşı çıkar:

“Mesele yalnız tenasül ve beka-yı nev' ise izdivaca lüzum kalır mı? Zükurun dünyada vazifesi yalnız hizmet-i tenasül gibi gösterilmek ve kadını bu hususta uzun süre muattal bildirmek istenilip zevce evladiyla meşgul olduğu zaman, zevcin de familya iaşesini düşünmek için çalışması ancak kalabalık memleketlerde lazım geldiği ve maksad-ı âlileri ise mukteza-yı tabiatan bahs eylemek olduğu beyan buyruluyor. Bu mukteza-yı tabiat âlemi acaba nerededir? Orada çalışmaksızın gökten ekmek yağıyor mu? ... İslamiyet'te vahdet-i zevce usulü haram olmadığı ve idare edilmeyeceği halde, bir zevce ile iktifa kılınmak hakkındaki ayet-i kerime de işte bu âlem-i medeniyet için pek muvafık bulunduğunu söyler isek hak kazanabiliriz.” (Fatma Aliye 2007, 70-71)

Fatma Aliye'nin çok eşlilik konusunda ile sürdüğü bazı görüşleri ise aristokrat sınıfa mensup bir kadının alt sınıftan hemcinsine olan bakış açısını ortaya koymaktadır. Avrupalı kadınlarla konuşmalarının yer aldığı *Nisvan-ı İslam*'da aşiret kadınlarının çok eşliliğe karşı olmadığını hatta bu durumdan memnun olduklarını söylemektedir. Gerekçe olarak kocaları üstlerine kadın getirdikçe kadınların kendi üzerlerindeki iş yükünün azalmasını

göstermektedir. Ona göre çaresiz kadınlar şerait izin verse hizmeti beşe bölmek için eşlerinin beşinci kadını almasını da isteyecek durumdadırlar (Fatma Aliye, 2009: 91).

Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde evlilik akdini sona erdirecek boşanma konusunda kadının bu hakkını kullanmasına karşı olumsuz bir tutum sergilemediği görülmektedir. Muhadarat, Enin ve Udi adlı romanlarında kadın karakterlerin boşanma konusundaki yaklaşımlarını ele alan Fatma Aliye Hanım, boşanma ya da ayrılık kararını alan kadın kahramanların ya aldatma ya da çok eşliliğe tepki olarak bu yola başvurduğunu anlatmaktadır. Örneğin, Muhadarat'ta Fazıla kocasının birden fazla kadın ile birlikte olmasını gururuna yediremez ve ayrılmaya karar verir. Ancak Fazıla boşanma için adım atmaz ve özgürlüğe kavuşmak için eşinin ölümünü bekler. Fakat, aynı romandaki Fevkiye karakteri daha ilerici bir tavır sergileyerek eşinden boşanmıştır. Yine Udi romanındaki Bedia ve Enin romanındaki Sabahat karakterleri aldatan eş ve sevgililere karşı kadının ayrılma ve boşanma kararını veren bireyler olması açısından önemlidir.

Fatma Aliye Hanım'ın Nisvan-ı İslam adlı eserinde yer alan konuşmalarından, kadının boşanmasını, kocanın ikinci bir evlilik yapmasına razı olmadığı durumlarda kadın için bir kurtuluş mekanizması olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Kocasının ikinci bir evlilik yapması durumunda, kadının ister ortağı ile oturabileceğini, isterse boşanıp başka bir kocaya varabileceğini belirtir. Tek eşle yetinemeyen erkekler için çok eşlilik kolaylığı sağlandığı gibi, ortak istemeyen kadına da boşanıp başka bir eş ile evlenme çaresi verilmiştir. Fatma Aliye çok eşliliği eleştiren Avrupalı kadınlara karşı Avrupa'da boşanmanın imkânsız olduğundan, evliliğin ömür boyu süren bir çile olmasından bahseder (Fatma Aliye 2009, 43-44). Bu nedenle çok eşlilik sebebiyle kadının boşanabilmesini Avrupa'nın evlilik hayatına göre daha sağlıklı gördüğü anlaşılmaktadır.

Ancak, romanlarında çok eşlilik ve aldatılmaya karşı kadının boşanmasından yana, kadın haklarını koruyan bir tavır sergilediği görülen Fatma Aliye'nin, boşanma hakkının kadına verilmesi durumunda, kadının bu hakkı kullanmak için yeterli olmadığını düşündüğü de anlaşılmaktadır. Nisvan-ı İslam' da boşanma hakkının tamamen kadına verilmesi halinde kadınların bu hakkı olgunlukla yerine getiremeyeceğini şu sözler ile ifade etmiştir: "...vay erkeklerin haline! Kim bilir ayda kaç tanesini boşardık. ...Bizde boşanmaya sebep olacak şeyler çok!" (Fatma Aliye 2009, 90). Buradan da anlaşılacağı üzere, Fatma Aliye Hanım, erkekler kadar sabırlı ve metanetli olmadığı için kadınların boşanma kararını tek başına alabilmelerini uygun görmemektedir. Fatma Aliye Hanım'ın bu görüşü ise feminist bir bakış açısının oldukça uzağına düşmektedir (Demir, 2013: 1065).

4.2. ÇALIŞMA HAYATI

Fatma Aliye Hanım'ın yazım hayatında en çok üzerinde durduğu konu, kadının toplum ve aile içindeki konumudur. Özellikle evlilik içinde yaşanan sorunları, kadının bu ilişki içindeki kısıtlanmışlığını ve çözüm arayışını işlemiş, çözümü de kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmalarında görmüştür (Ahmet Mithat Efendi, 2011: 22). Fatma Aliye Hanım'a göre evlilikte kadının kocası tarafından hırpalanması ve küçük görülmesinin nedeni kadının gelire sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Erkeklerin, kadının maddi dayanağı, kendini geçindirecek bir uğraşı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği için eşlerini hırpaladıklarını düşünmektedir (Karaca 2011, 105). Ancak Fatma Aliye'nin düşünceleri kadınların daha çok boş kalmamak, dedikodu yapmamak, tembelliğe düşmemek için çalışması yönündedir. Romanlarına baktığımızda Fatma Aliye'nin kadın kahramanları mecbur kalmadıkça çalışmayı düşünmezler.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki kadın kahramanlar, geleneksel kurallara boyun eğmiş görünürlerken aslında alttan alta nesnel bir varlık olarak algılanmalarına isyan ederek kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan güçlü kadınlardır (Karaca, 2011: 109). Fatma Aliye'nin *Refet* adlı romanı hiçbir maddi dayanağı olmayan çalışkan azimli bir kızın birçok imkânsızlık içinde öğretmen olma hikâyesini anlatmaktadır. *Udi* ise kocasından ayrılan Bedia'nın ut çalarak kendi ayakları üzerinde durmasını konu alan bir eserdir (Demir, 2013: 1065).

Fatma Aliye Hanım'ın kadınların çalışması konusunda kaleme aldığı makalelerinde kadının hafif sayılacak işlerde çalışmasını uygun gördüğü anlaşılmaktadır:

"Atalet ve meskenetin ahlaka su-i tesir olduğu malumdur. Bir hereke fabrikası bir hayli İslam kadınlarını namus ve edep dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sonra gelen havaic-i zaruriyyeden gibidir. Tire dantelâ su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılrsa kadınların çalışabileceği gibi daireler olamaz mı? ...Birtakım işsiz güçsüz kadınlar bir idare tahtında bir müdire idaresinde bulunsalar terbiye-i içtima-iyyeden hisse-yab olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasındaki sefaletlere de çaresiz olunmuş olmaz mı?" (Fatma Aliye 1325, 741; akt: Demir, 2013: 1065)

Görüldüğü gibi Fatma Aliye'nin kadınlar için uygun gördüğü işler dantelâ, kumaş, çorap fabrikaları kadınların çalışma hayatına atıldığı ilk dönemlerde kadınlar tarafından en çok tercih edilen çalışma alanlarıdır (Demir, 2013: 1065).

Cariyelik İslam tarafından cevaz verilen bir kurum olduğu için Osmanlı toplumunda da olumsuz bir şekilde karşılanmamıştır. Fatma Aliye Hanım'ın da gerek romanlarına gerek düşünsel eserlerine bakıldığında bu

kuruma olumsuz bir eleştiri getirmediği hatta cariyeliği savunduğu görülmektedir. Fatma Aliye'nin romanlarında cariyeler Fransızca bilen, piyano çalan, kültürlü ve mutlu kızlar olarak resmedilmektedir. Nisvan-ı İslam'da Fatma Aliye Hanım, İstanbul'da cariyeye olmanın Çerkez kızları için çocukluklarından itibaren gerçekleşmesi için can attıkları bir hayal olduğunu iddia etmektedir. İstanbul'a gitmenin hayalini kurup gidemeyen kızlar ise evlerinde mutsuzdurlar. Ona göre Çerkez kızları, İstanbul'a gidip bir efendi sahibi olacağı, önüne hazır ekmek geleceği, mücevherler takacağı, karşılığında ise kendisinden sadece ev hizmeti beklenen günleri iple çekmektedirler. (Fatma Aliye 2009, 18-19) Fatma Aliye'ye göre cariyeye kızların aileleriyle sevgi bağı yoktur, mücevher ve güzel giyinmek, iyi şeyler yemek için ailesinden ayrılıp bir başkasının emrinde çalışmaya can atmaktadırlar. Fatma Aliye Hanım cariyeliğe sadece kızın ailesinin ve kendisinin maddi olarak rahat edebileceği bir kurum olarak bakmakta ve üst sınıfa mensup bir kadının bakış açısını dile getirmektedir. Bunun yanı sıra, Nisvan-ı İslam'ın Avrupalı kadınlarla yapılan konuşmalardan oluştuğu göz önüne alınırsa, Fatma Aliye Hanım'ın cariyelik konusunda kendi kültürünü Avrupalı kadınlara karşı savunma çabası olarak da değerlendirilebilmektedir (Demir, 2013: 1067).

Fatma Aliye kadınıla erkeğin yerleşik hayata geçmeden önce zaten beraber çalıştığını, erkeğin gücü eline alması sonucunda kadının eve mahkûm olduğunu söyler. Fatma Aliye kadının toplumda iyi bir konuma gelmesini ister, ancak kadının çalışması için uygun bulunduğu alanlar kadınların geleneksel rollerine daha yakın işlerdir. O, kadın haklarına bakış açısında İslami söylemlerin dışına çıkmak istemese de özellikle romanlarında bir alt ses olarak kadınsı söylemler dikkatli bir okumayla fark edilebilir. Fatma Aliye'den feminist diye bahsedilecekse de onun feminizminin kesinlikle Batı tarzı bir feminizm olmadığı göz önüne alınmalıdır. O, kadın hakları konusunda İslamiyet'i referans alan bir isimdir (Demir, 2013: 1067-1068).

4.3. EĞİTİM

Tanzimat'ın ilarıyla birlikte gelenekçiler ile batılılaşma yanlıları arasında kadın üzerindeki gerilim alanlarından biri de kadına verilecek eğitimin niteliği konusudur. Modernleşme projesinde kadının eğitimi çok önemsenmekle birlikte bu eğitimin niteliği yanlış anlaşılabilir; kadının düşünce dünyasını geliştirmek yerine dış görüntüsünü Avrupalı kadınlara benzetmeye çalışan bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Dönemin Avrupalılaşmayı düşünsel anlamda değil de biçimsel anlamda kabul eden anlayışını eleştiren aydınlardan biri olan Fatma Aliye Hanım, geleneksel-modern ikileminde kadına verilen eğitimin niteliğinden rahatsız olduğunu sıklıkla dile getirmektedir:

“...Kadınlarımızın da talim ve tedrisine lüzum-ı kati görüldü. Lakin bu suret-i tedris ekseri bir süs ve ziynet halinde oldu. Tahsile başlayan erkeklerin artık cahil zevceler istemeyeceği düşünülerek gelin olacak kızları süslemek makamında dersler gösterildi...” (Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge; Karaca, 2011: 99).

Fatma Aliye kadınların eğitiminde babasının da etkisiyle İslamcı ve gelenekçi bir anlayışı benimseyerek, kadınların Fransız tarihi öğrenmek yerine kendi köklerine ve İslamî kaynaklara yönelmelerini önermektedir. Fatma Aliye bir Osmanlı kızının İngiliz, Fransız ya da Alman terbiyesi ile değil, Türklük ve Osmanlılık terbiyesiyle yetiştirilmesi gerektiğini söylemektedir:

“...Bizde ise Fransız muallimesi ile terbiye edilen kıza Fransız terbiyesi veriliyor. İngiliz muallimesinden tedris edilen kıza İngiliz terbiyesi veriliyor. Alman veya sair muallimler ile terbiye edilenler de o terbiyeyi alıyor. Suret-i terbiyedeki bu tenevvü ve karışıklık nisvan-ı Osmaniye için hoş görülemez. Bu suretle Türklük ve Osmanlılık terbiyesi nerede kalıyor? Evet her halkın kendi ahlak ve âdâtına ve ahvaline münasip bir terbiyesi de halan ve tab'an bize yakışan bir terbiye değil midir?...” (Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge; Karaca, 2011: 99).

Fatma Aliye Hanım'ın kadının eğitimi konusundaki önerisi, yerli kalarak modernleşmektir. Bunun için de İslam kadınlarının biyografilerini içeren Namdaran-ı Zenan-ı İslamiyan'ı yazar. Fatma Aliye Namdaran-ı Zenan'ı yazarken hem İslam kadınlarını hem de Türk-İslam kadınlarını Batı'ya tanıtmayı hedefler (Karaca, 2011: 99-100). Yazılarında özellikle Müslüman kadınların kendi tarihlerini bilmediklerini vurgulayan Fatma Aliye Hanım, Meşahir-i Nisvan-ı İslam adlı çalışmasında geçmiş dönemlerde yaşamış Müslüman kadınların başarılarından örnekler vererek, kadınların kendi tarihlerini bilmelerinin önemine dikkat çekmiştir (Çakır, 2013: 71).

“...Evvelce İslam kadınlarının nail oldukları mevki-i muallaya tekrar teali için kadınlar o evvelki İslam kadınları gibi olmalıdır. Tahsil-i ulum ve fünuna çalışmakla beraber ciddi tavır almali. İşve, şive, ziynet haclegah-ı zevciyete münhasır kalmalıdır. Cins-i hayvanın eşrefi olan nev-i beşerin erkeği nasıl bir boğa, bir horoz değildir kadın da sağlam bir inek, bir kuluçka tavuk değildir. Kadın pembe hülyalardan sıyrılıp alem-i İslamiyet ve insaniyetteki mevkiine yükselmelidir...” (Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge; Karaca, 2013: 1490).

Fatma Aliye Hanım, kadının fikir dünyasını zenginleştirecek eğitim yerine dış görüntüsünü Avrupalı kadın kimliğine dönüştürmeye çalışan eğitim anlayışına karşıdır. Fatma Aliye eğitimle donanmış kadınlara duyulan sevginin niteliğini vurgulayarak, cahil-eğitilmiş kadın ikileminden cinsi ve ulvi aşk ikilemine ulaşır:

“Avrupa, Amerika madamları şimdi başka şeylerde temeyyüze, rağbet kazanmaya çalışıyorlar. İlim ve fünunla hem nev’ine muavenet, insaniyete hizmetle şan aliyorlar. Onlara edilen rağbet ve gösterilen asar-ı tazim, kıymetleri yalnız süsten ibaret olan kadınlara gösterilmiyor. O âlime ve fazıların bulunduğu yerlerde diğerlerinin yüzüne bakılmıyor. Herkes o zekâlara o dehalara o müriüvetkârlara ehemmiyet veriyor. Ötekiler seviliyor. Bunlar tazim görüyor. Öbürleri hodgamane bir muhabbetle seviliyor! Erkekler kendi keyifleri, zevkleri için bu erkeklerin kendilerini ve kendi keyiflerini sevmeleri demektir. Bunları ise ilmi sever gibi, fazileti sever gibi seviyorlar. Bunlar vatan ve millete medeniyet ve insaniyete olan hizmetlerinden dolayı vatanın semere-i mübahati, milletin medarı iftihar, medeniyetin kemalati, insaniyetin şerefi gibi seviliyorlar. Bu bitmez, tükenmez, geçmez en kıymetdar ve en vefakâr bir muhabbettir” (Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı: 9/1 Nolu belge; Karaca, 2013: 1490).

Fatma Aliye’ye göre, erkek, cahil kadına kendi cinsî hazlarını doyurmak için bencilce bir tavırla yaklaşmakta ve cahil kadını doyuma ulaşmak için bir zevk nesnesi olarak görmektedir. Ancak eğer kadın eğitimle çeşitli donanımlar kazanırsa bu durum değişecek ve kadın cinsel bir haz nesnesi olmaktan çıkarak ulvi bir sevgiyle sevillecek bir mutluluğa erişecektir (Karaca, 2011: 100).

Fatma Aliye Hanım’ın romanlarında kadın kahramanlar, o döneme uygun olarak eğitilmiş genç kızlardan oluşmaktadır. Örneğin Vedat kendini sanatkâr olarak yetiştirmiş iken, Fazıla iyi derecede Fransızca bilen, Bedia ve Refet de kendi paralarını kazanacak niteliklerle donanan kadın kahramanlar olarak okuyucuya sunulmuştur. Bu özellikleri nedeni ile de romanlarda, bu kahramanların, kadın kimliklerinin dışında eğitilmiş olmalarından da etkilenen eş ve beyefendiler ile karşılaştıkları görülmektedir.

Tanzimat döneminde modernleşmenin asli bileşenlerinden biri kadının eğitimi meselesidir. Tanzimat yıllarında modernleşmeden yana olan Batıcılar ile gelenekçiler arasındaki tek kesişim noktası kadının iyi bir eş ve anne olması gerekliliğidir. Durakbaşa’ya göre, erkek reformcuların kadın eğitimini önemsemelerinin birinci nedeni çocukların yetişmesinde annenin üstlendiği birincil rol; ikincisi, sevgiye dayanan bir karı-koca ilişkisi ve huzurlu bir aile hayatının tesisi; üçüncüsü de toplumun ilerlemesine ve refahına katkıda bulunacağı içindir (Durakbaşa, 2002: 97). Tanzimat döneminde kadının eğitimi ile Osmanlı toplum yapısı içinde kadının üstlendiği rolleri iyileştirme ve geliştirmenin amaçlandığını söyleyen Karaca, aydınların, kadını “iyi eş, iyi anne” imgesinde birleştiren bir eğitimi telkin etmelerini geleneğin ve toplumsal değerlerin gücüne bağlamaktadır (Karaca, 2011: 97).

Fatma Aliye Hanım, devrindeki anlayışa uygun olarak, eserlerinde iyi bir eş ve anne olabilmek için kadının eğitilmiş olması gerektiğini vurgula-

maktadır. Çocuğun eğitiminde ilk sorumlu olarak anneyi gören Fatma Aliye Hanım, özellikle kız çocukların iyi eğitilmesi gerektiğini dile getirmektedir:

“...kız evlatlardan öyle valideler yetişmelidir ki hem oğullara ilk mektep vazifesi ifa etsin, terbiye-i İslamiyeyi versin, terbiye-i fikriyeye hizmet etsin hem de oğul delikanlı olup da mekatibi aliyeye gidince hanesindeki validesini kendisine yabancı bulup da onu beğenmemezlik etmesin. Bu vecihle kadınlığı hakir görmesin” (Karaca, 2011: 98).

Ancak Fatma Aliye Hanım’ın kadının eğitimine verdiği önem, kadını kendi bireysel kimliğini kazanmak için değil, erkeği yetiştirmek ve onun karşısında ezilmemek gibi bir ikincil nedenden kaynaklanmaktadır. Bu da kadını bireysel kimliği ile inşa eden bir feminist anlayışın epey uzağına düşmektedir. Dolayısıyla, Fatma Aliye Hanım’ın kadın eğitimine gösterdiği duyarlılık, kadının bireysel kimliğine kavuşmasından daha çok o dönemin erkek aydınlarına hakim olan faydacı düşünce ile benzerlik göstermektedir.

Fatma Aliye Hanım’ın kadın eğitiminde döneminin aydınlarından farklı olarak vurguladığı bir diğer nokta, çocukların eğitiminde babanın üstlenmesi gereken sorumluluklardır. Babanın çocuğun eğitimindeki bütüncü etkisi üzerine ısrarla duran Fatma Aliye Hanım, iyi bir çocuk eğitiminde sadece annenin değil, babanın da rolünü eserlerinde sıklıkla dile getirir (Karaca, 2011: 98). Örneğin Udi’de Bedia müzik eğitimini babasından alan bir kadın kahramandır. Fatma Aliye Hanım’ın eğitiminde babası Ahmet Cevdet Paşa ve manevi babası Ahmet Mithat Paşa’nın oynadığı rol, çocuk eğitiminde babaya atfettiği önemin kendi özyaşam hikâyesinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

SONUÇ

Tanzimat’tan Meşrutiyet’e, Cumhuriyet’ten günümüze “kadın”, eril siyasette batılılaşma yanlıları ile gelenekçiler arasında her zaman tartışma konusu olarak karşımıza çıkmıştır. Tanzimat döneminin gelenek ile modern arasında yaşadığı ikircikli bakış, dönemin tüm edebiyat ve düşün dünyasına yansımış, bu durumdan Fatma Aliye Hanım’ın eserleri ve düşünceleri de payına düşeni almıştır.

Cevdet Paşa’nın kızı ve ilk kadın romancımız Fatma Aliye Hanım, döneminde ses getirmiş ve kadın hakları konusunda düşüncelerini beyan etmiş bir isimdir. Kadın haklarına İslami bir çerçeveden bakan Fatma Aliye, kadın hakları konusunda dönemine göre ilerici bir tutum sergilemiştir. Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e uzanan süreçte eserlerini vermiş, romanlarının yanında felsefe, İslam, kadın hakları ve tarih türünde yazdığı eserleriyle

dikkat çekmiştir. Döneminin kadın dergilerinde de yazmış, kendi fikri çerçevesinden kadın hakları konusunda bir öncü olmuştur.

Fatma Aliye'nin zaman zaman feminist olarak nitelendirilmesine karşılık, Demir onu feminist olarak görmenin yanlışlığına dikkat çekmektedir. Çünkü ona göre, Fatma Aliye'nin kadın hakları konusundaki düşünceleri dönemine göre ileri olmasına rağmen kadın hakları konusuna İslami bir çerçeveden bakmıştır. Demir, Fatma Aliye'den feminist diye bahsedilecekse bile onun feminizminin kesinlikle Batı tarzı bir feminizm olmadığını göz önüne alınması gerekliliğini vurgular. Zihnioğlu ise, Fatma Aliye'nin bazı kaynaklarda 'İslamcı' olarak değerlendirilmesinin nedeninin, ürettiği "İslam kadını" kavramı olduğunu ileri sürmektedir (Zihnioğlu 2003: 48).

Tüm bu tartışmalar ışığında varılacak sonuç, Fatma Aliye Hanım'ın, İslami bir feminizme önyak olduğudur. Dönemine göre oldukça ilerici söylemlerle dikkat çeken, Oryantalist bakış açısına hemen her eserinde karşı çıkan Fatma Aliye, Batı ve Doğu'nun üstün yanlarının bileşiminden doğan yeni bir Türk kadınının hayalini kurmuştur. Tüm eserleri ve kalem tartışmaları bu hayalin gerçeğe dönüşmesine yönelik çabanın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi (2011), *Fatma Aliye: Osmanlı'da Bir Kadın Yazarın Doğuşu*, Çev. Bedia Emet, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Barbarosoğlu, Fatma (2012), *Fatma Aliye: Uzak Ülke*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Biricikoğlu, Hale (2006), "Türk Modernleşmesi'nde Kadın", *Second International Conference on Women's Studies*, EMU-CWS.
- Çaha Ömer (1996), *Sivil Kadın*, Çev. Ertan Özensel, Vadi Yayınları, Ankara.
- Çakır, Serpil (2011), "Fatma Aliye: Öncü Bir Kadın, Aydın, Yazar ve Felsefeci", *Fatma Aliye: Osmanlı'da Bir Kadın Yazarın Doğuşu*, Çev. Bedia Emet, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çakır, Serpil (2013), *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis.
- Çakır, Serpil (1996), "Türkiye'de Kadın Hareketinin Dünü ve Bugünü", *Sivil Toplum Örgütleri Gözüyle Türkiyede Kadının Eğitimi Sempozyumu*, 25 Aralık 1996, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, s. 100-122.
- Çakmak, Banu (2011), "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Uzanan Çizgide Osmanlı'da Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili ve Kadın Sorunu", *İstanbul: Tiyatro ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, Sayı: 18, erişim adresi: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutiyatro/article/view/1023020039>, erişim tarihi: 09.08.2015.
- Demir, Hilal (2013), "Fatma Aliye Hanım'ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları", *Turkish Studies: International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/9 Summer 2013, p. 1059-1068.
- Durakabaşa, Ayşe (2002), *Halide Edip (Türk Modernleşmesi ve Feminizm)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, Nükhet (2006), "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu: Fatma Aliye", *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Evren Karataş (2009), "Türkiye'de Kadın Hareketleri ve Edebiyatımızda Kadın Sesleri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, s:1652-1673.
- Fatma Aliye (1325), "İlim ile Cehl", *İnkılab*, S.8, 18 Şaban 1327, 22 Ağustos 1325.
- Fatma Aliye (2007), *Çok Eşlilik (Taaddüd-i Zevcat)*, Haz. Firdevs Canbaz, Hece Yayınları, Ankara.
- Fatma Aliye Hanım (1996), *Muhadarat*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Fatma Aliye Hanım (2012), *Enin*, Yay. Haz. Ayşe Demir, Kesit Yayınları, İstanbul, Eylül.
- Fatma Aliye (2009), *Udi*, Yay. Haz. Ferit Ragıp Tuncar, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Fatma Aliye (2009), *İslam Kadımları*, Yay. Haz. Ayhan Pekin-Amine Pekin, İstanbul: İnkılap Basım Yayım.
- Göle, Nilüfer (2008), *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınlar.
- Gülendam, Ramazan (2006), *Türk Romanında Kadın Kimliği (1946-1960)*, Konya: Salkımşöğüt Yayınları.
- Karaca, Şahika (2011), "Fatma Aliye Hanım'ın Türk Kadın haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2011, Sayı:31. Erişim adresi: http://www.karam.org.tr/Makaleler/748544411_006_karaca.pdf, erişim tarihi: 14.09.2015.
- Karaca, Şahika (2013), "Fatma Aliye ve Emine Semiy'e'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri", *International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 2, p. 1481-1499.
- Karagöz, Savaş ve Şanal, Mustafa (2015), "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Gözüyle Kadın Eğitimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 8, sayı: 39, Ağustos 2015,

- erişim adresi: http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi39_pdf/5egitim/karagöz_savas.pdf, erişim tarihi: 26.11.2015.
- Özcan Demir, Nilüfer (1999), "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", Hacettepe Üniversitesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, s: 107-115, erişim adresi: <http://www.edebiyat-dergisi.hacettepe.edu.tr/index.php/EFD/article/view/81>, erişim tarihi: 09.08.2015.
- Pınarcı, Gülden A. (2013), *Kadın Dergileri*, erişim adresi: <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2013-03/images/Kadin-dergileri.pdf>, erişim tarihi: 10.09.2015.
- Selahaddin Asım (1989), *Osmanlı'da Kadınlığın Durumu*, Haz. Metin Martı, Arba Yayınları.
- Turan, Namık Sinan (2013), *Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu*, erişim adresi: <http://ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-07-turan.pdf>, erişim tarihi: 14.10.2015.
- Zihniöđlü, Yaprak (2003), *Kadınsız İnkılâp*, İstanbul: Metis.